

Anica Nazor, Knjiga o hrvatskoj glagoljici. »Ja slovo znajući govorim...«, Erasmus, Zagreb, 2008, 160 str.

Knjiga se otvara tvrdnjom: »Glagolizam je osebujna odrednica hrvatskoga kulturnoga, time i nacionalnoga identiteta. Glagoljska je knjiga položila temelje hrvatske književnosti i hrvatskoga književnog jezika« (str. 5). To je klica iz koje izrastaju tekstovi o različitim sastavnicama glagoljske pismenosti kroz stoljeća. U uvodnoj »Riječi nakladnika« Srećko je Lipovčan zapisao: »Pred vama je *živa knjiga* koja u našu svakodnevicu želi dozvati mnogobrojna značenja i vrijednosti tisućljetne hrvatske glagoljaške kulture, njene kontinuirane sveze sa svijetom, sve do današnjih dana, kad je s pravom smatramo jednim od simbola našega naroda i zemlje« (str. 10).

Uz uputu »Kako čitati ovu knjigu« (str. 10) i »Riječ nakladnika« (str. 11) knjiga je podijeljena u četiri veća dijela, od kojih svaki sadrži niz potpoglavlja: *Glagoljsko pismo (Pismo i za Hrvate; Rukopisi; Glagoljica tiskom objavljena); Glagoljica rukom pisana (Početci: najstariji rukopisi i abecedariji; Natpisi; Liturgijski tekstovi; Biblijski tekstovi; Apokrifi; Legende i vizije; Poučna proza i poezija; Pravni spomenici; Acta Croatica; Redovničke konstitucije); Glagoljica tiskom objavljena (Inkunabule; Prve objave u XVI. stoljeću; Senjska tiskara; Riječka tiskara; Protestantske glagoljske knjige iz Uracha; »Istočnoslavenizirana« izdanja rimske Propagande; Povratak izvornomu jeziku); Glagoljica danas*. Na koncu je detaljan popis bibliografije po početnom slovu prezimena autora, te uputa kako naučiti pisati glagoljicu, najčešće ligature, brojne vrijednosti pojedinih slova i dr. Svaki dio knjige kao svojevrsni motto ima tvrdnju ili iskaz koji uvodi u problematiku i pobuđuje znatizelju, iščekivanje u čitatelja.

Već iz ovako letimična pregleda razvidno je kako knjiga nastoji pokriti što veći dio sačuvanoga hrvatskoglagoljskog korpusa, slijedeći dakako načelo ilustrativnosti, a ne načelo iscrpnosti. Pritom je *egzemplarnost* pojedinih tekstova, cijelih rukopisa ili tiskanih knjiga temeljni kriterij odabira i njihove detaljnije prezentacije. Autorica Anica Nazor pokazala je koji su se sve sadržaji zapisivali glagoljicom, od bogato ukrašenih i svečanih liturgijskih knjiga, preko zbornika različita sadržaja u kojima se spajaju literarno i poučno/praktično, do skromnih, ali pomnih zapisa u matičnim knjigama.

Uz pojedini se spomenik daje njegov opis, kratka povijest, reprodukcija (dijela) teksta, podatci o dosadašnjim izdanjima. Gdje god je to moguće, tekstovi se smještaju u širi kontekst, primjerice spominje se kako je »Bašćanska ploča« bila inspiracijom za glazbenike (Fribec, Šulek, Kuntarić, Prašelj) i književnike (V. Nazor, Franičević, Pupačić). U knjizi je glagoljaštvo prezentirano kao specifični dio hrvatske ropismene i dvojezične (latinske i vernakularne) pisane produkcije.

Prvi dio knjige *Glagoljsko pismo* (str. 13–19) ukratko opisuje nastanak i širenje glagoljice, a osobita je pozornost posvećena njezinoj uglatoj stilizaciji koja se razvijala na području Hrvatske i na kojoj se pisalo hrvatskim crkvenoslavenskim i

hrvatskim narodnim jezikom. Napravljen je tu luk od najstarijih epigrafskih spomenika do Parčićeva misala, koji je bio u uporabi sve do druge polovine 20. stoljeća.

Drugi dio *Glagoljica rukom pisana* (str. 21–87) pregledno i uzorno lijepo ilustrirano prati najznačajnije hrvatskoglagoljske tekstne skupine. »Ovo bogato nasljeđe seže od natpisa na kamenu do liturgijskih spisa, od statuta gradova do oporuka uglednih pojedinaca, od apokrifa, legendi, poučne proze i književnoga stvaralaštva – do listina državnopravnoga značaja, prevažnih za hrvatsku povijest« (str. 21). Izložena je građa od najstarijih fragmentarno očuvanih rukopisa kao što su »Kločev glagoljaš« iz 11. st., »Bečki listići« s početka 12. st., »Budimpeštanski ostrišci« s prijelaza 11/12. st., preko abecedarija do bogato iluminiranih liturgijskih knjiga, »Misala kneza Novaka« iz 1368. g., »Hrvojeva misala« iz oko 1404. g. te brevijara (npr. popa Mavra iz 1460, »Brevijara Vida Omišljanina« iz 1396, »Drugoga novljanskog brevijara« iz 1495. sa zapisom o krbavskoj bitci i dr.)... Nižu se pred čitateljem tekstovi, iluminacije, ukrašeni inicijali, a tu je gotovo uvijek i *fatum libelli*, što materijalu pruža dodatnu draž i vrijedne dodatne informacije. Osim rukopisa obrađeni su i epigrafski spomenici, uz bilješku o Branku Fučiću kao iznimnom istraživaču toga segmenta naše glagoljske tradicije. Obrađeni su detaljnije i pripovjedni tekstovi, npr. tzv. apokrifi, legende i vizije pa se time pruža uvid ne samo u raznolikost sadržaja glagoljskih neliturgijskih rukopisa, već su izloženi i podatci važni za širu kulturnu povijest: primjerice, da je fragment »Djela Pavla i Tekle« iz 13. st. »najstariji spomenik posve formirane hrvatske uglate glagoljice« (str. 55), kako je »Nikodemovo evanđelje« s latinskoga prevedeno vjerojatno na hrvatskom području, kako neke legende i vizije (npr. »Čistilište sv. Patricija« iz Irske i »Viđenje sv. Bernarda« iz Engleske) povezuju razne sastavnice europske književne baštine putem latinskoga posredništva. Spomenuta je i poučna proza kao npr. odlomci iz »Fiziologa« te »Lucidar« kao specifična enciklopedija znanja, s naglaskom na moralnim i teološkim pitanjima. Tu je i najstarija hrvatska pjesmarica, tj. deset listom nabožnih pjesama zabilježenih u »Pariškom kodeksu« s konca 14. st., među kojima se ističu primjerice »Pěsan svetago Jurja« i »Svět se konča«. Prikazani pravni tekstovi uključuju zakone (npr. »Vinodolski zakonik« iz 1288. g.), statute, regule (»Regula sv. Benedikta«), razvođe (»Istarski razvod« kao djelo iznimne važnosti za gospodarsku povijest srednjovjekovne Istre i kao specifični putopis), te knjige računa i matične knjige. Posebno su istaknuta »Acta Croatica«, tj. listine s područja Hrvatske Kraljevine, Dalmacije, Slavonije, Istre i zapadne Bosne. Zaključno se autorica osvrće na činjenicu kako se tijekom srednjega vijeka i ranog novovjekovlja »glagoljalo« na području Kvarnera, Hrvatskoga primorja, Dalmacije, Like i Krbove, a potvrda o »glagoljanju« naći će se i u Zagrebačkoj biskupiji i na krajnjem jugu, u Konavlima.

Treći dio knjige *Glagoljica tiskom objavljena* (str. 99–133) sav je u znaku činjenice da su »Hrvati ... glagoljsko pismo uveli u tisak već u samim počecima europskoga tiskarstva, u Gutenbergovu, dakle XV. stoljeću« (str. 99). Time je bjelodano podvučeno ono što je J. Le Goff ustvrdio o srednjovjekovnoj Hrvatskoj, da je naime ona puna susljednih akulturacija koje su je obogaćivale, a da joj nisu promijenile srž. Glagoljski je tisak živio od 1483. do početka 20. stoljeća. Poznato je pet

hrvatskoglagoljskih inkunabula: misali iz 1483. i 1494, brevijari iz 1491. i 1493. te priručnik za ispovjednike iz 1496. Premda se ne zna gdje je pripremljen i objavljen prvotisak *Misala* iz 1483. (čiji je jedan od predložaka bio »Misal kneza Novaka«), ostaje činjenica da je »savršenošću slova, ljepotom sloga i tiska glagoljski ... *Misal* najljepša od svih tiskanih knjiga« (str. 90), a pretisak joj je objavljen 1971. g. Nadalje autorica detaljno prikazuje rad Senjske tiskare, ističući napose osobu Blaža Baromića, tiskara koji je već izdanjem brevijara u Veneciji 1493. u europsku tipografiju unio apsolutni novitet, a to je uporaba tzv. lomljenih ligatura. U senjskoj su tiskari objavljene sljedeće knjige: misal 1494, »Spovid općena« 1496, »Meštريا dobra umrtija« 1507/08?, »Naručnik plebanušev« 1507, »Transit sv. Jerolima« 1508, »Mirakuli blažene deve Marije« 1508. i »Korizmenjak« 1508. Zatim se navode knjige tiskane u Veneciji, npr. »Bukvar« iz 1526. g., odnosno prva tiskana glagoljska početnica, pa tzv. »Misal Pavla Modrušanina« 1528. i tzv. »Brozičev brevijar« 1561. g. Poseban je odsječak posvećen šestomjesečnom djelovanju riječke tiskare biskupa Šimuna Kožičića Benje 1530–1531. g. U tom je kratkom razdoblju u svojoj oficini Kožičić izdao »početnicu za učenje glagoljice i čitanje molitava, koju naslovljuje *Psaltir*; molitvenik za privatnu pobožnost (liber horarum): *Oficij rimski. Oficij blaženije devi Marije*; misal: *Misal hruacki*; mali ritual: *Knjižice krsta*; povijesno djelo o rimskim papama i carevima: *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov*; i priručnik o tome kakav treba biti redovnik: *Od bitija redovničkoga knjižice*« (str. 106). Nadalje je razrađeno djelovanje hrvatske protestantske tiskare u Urachu u Njemačkoj, gdje je (najvećma marom Antuna Dalmatina i Stjepana Konzula) tiskano trinaest knjiga u razdoblju od 1561. do 1564. g. Tamo je djelomično ostvarena težnja o izdanju prijevoda Biblije na hrvatski jezik – tiskan je naime Novi zavjet i proročke knjige. Kasniji su pokušaji objavljivanja »istočnoslaveniziranih« knjiga rimske Kongregacije/Propagande za promicanje vjere u 17. i 18. stoljeću imali manjeg odjeka, a izdavane su najvećim dijelom početnice. No, kako ističe Anica Nazor, te su knjige moguće »pospješile propadanje i napokon potisnule glagoljsko pismo iz javnoga i kulturnog života u Hrvatskoj« (str. 124) gdje ta »istočnoslavenizacija« nije bila prihvaćena. Tek potkraj 19. stoljeća dogodio se povratak izvornom hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, zalaganjem Dragutina Antuna Parčića koji je objavio misni kanon, a njegov je »Rimski misal« (čije je treće izdanje objavljeno 1905. g.) Vatroslav Jagić nazvao trijumfom slavenske filologije nad ignorancijom 17. i 18. stoljeća (usp. str. 133).

Posljednje pak poglavlje *Glagoljica danas* (str. 135–148) osobito je zanimljivo stoga što pokazuje kako je danas, kada više nije u aktivnoj uporabi, glagoljica postala kulturološki fenomen i predmet znanstvenoga istraživanja. Sustavno znanstveno izučavanje glagoljice počelo je djelovanjem Staroslavenske akademije na Krku 1902. g. te djelovanjem njezina sljednika Staroslavenskog instituta u Zagrebu, kao vodeće institucije te vrste u svijetu (Anica Nazor niz mu je godina bila ravnateljicom). U njemu se izrađuje i objavljuje »Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije«, objavljuje se časopis »Slovo« i periodično izdanje »Radovi Staroslavenskog instituta«, a u suradnji s HAZU proučavaju se i objavljuju spomenici drevnoga glagoljaškog pjevanja. Glagoljski je misal bio u uporabi do 1961. godine, a izvan liturgije marom pojedinaca i/ili udruga kroz razne vidove nastav-

nih i izvannastavnih aktivnosti nastoji se djeci školske dobi približiti taj dio naše baštine. Navedena je primjerice Mala glagoljska akademija »Juri Žakan« iz Roča te Glagoljaško središte »Frankopan« u Zagrebu. Spomenute su i izložbe u inozemstvu: Dublin (»Discovering the Glagolitic Script of Croatia«) te Berlin, Bruxelles, Stuttgart i Karlsruhe (»Drei Schriften – drei Sprachen«, »Trois écritures – trois langues«, »Three scripts – three languages«). Iscrpni katalozi s tih izložaba svojevrstne su prethodnice ovoj knjizi, jer se pokazala potreba da se i čitateljstvu u Hrvatskoj osvijetli jedan segment naše povijesti za koji se pogrešno misli kako je sve već znano – pa ipak, već samo listanje knjige Anice Nazor otkriva mnoge nepoznate činjenice važne za hrvatsku duhovnu i kulturnu povijest. Ujedno je pokazano kako je glagoljica dijelom postala i pomodni fenomen, npr. kao ukras na odjeći ili uporabnim predmetima, pa čak i na tetovažama. Glagoljica je bila i ostala nadahnućem hrvatskim umjetnicima. Kako zaključuje Anica Nazor, »uskrsnuće glagoljice danas izvire iz spoznaje da je ona osebujno obilježje hrvatske kulture, time i hrvatskoga nacionalnog identiteta« (str. 135).

Hrvatska se glagoljska pismenost i književnost mogu staviti u kontekst dijaloga s europskim Zapadom i Istokom; nikla na plodnu tlu ćirilometodske tradicije, ona se s vremenom sve više okretala kulturnim i duhovnim impulsima sa Zapada, iz mediteranskog i srednjoeuropskog kulturnog kruga. Od najranijega doba za zahtjevnija su područja misaonosti i duhovnosti hrvatski glagoljaši posizali za latinskim knjigama. Slavenska grafijska i jezično-književna sastavnica razvija se u nas već zarana (možda čak od konca 9. st.) i taj će fenomen živjeti gotovo tisuću godina. Anica Nazor nastavlja putem što su ga utrlj primjerice Vatroslav Jagić i Stjepan Ivšić, te njezin suvremenik Eduard Hercigonja, dosljedno i znanstveno argumentirano pokazujući kako hrvatsko glagoljaštvo nije bio zabran neuke i zaostale provincije. Naprotiv! Zlatni vijek hrvatskoga glagoljaštva, od 14. do 16. st., otkriva se kao uzbuđljivo, kreativno razdoblje u kojem nastaju bogato iluminirani rukopisi liturgijskoga i neliturgijskoga značaja i vrijeme kad su glagoljaši u svoju sredinu »importirali« jednu od najznačajnijih tehnoloških inovacija zreloga srednjovjekovlja, tiskarstvo. Željeli su, znali i umjeli u svoju sredinu prenositi/prevoditi najpopularnija pripovjedna i moralnopoučna djela europskih književnosti, uvijek ih prilagođavajući potrebama i senzibilitetu sredine u kojoj su djelovali. Klatno izdanja »Knjiga o hrvatskoj glagoljici« kreće se između polova hrvatske samosvojnosti i europske ukorijenjenosti fenomena glagoljaštva. S njezinih stranica kao da krišom progovaraju riječi »Gdo knjige počtuje da je knjigami počtovan«, koje je zapisao žakan Broz Kolunić u ljeto 1468. godine.

Ovo je iznimno pregledno izdanje s bogatim, lijepim ilustracijama koje vode čitatelja kroz raznorodni materijal; »kretanje« je to ne samo tjelesnim očima već i *oculo mentis*, pa je »Knjiga o hrvatskoj glagoljici« i lijepi predmet, za što posebnu hvalu valja odati priređivačima Srećku Lipovčanu i Zlatku Rebernjaku.

Knjiga je to koja svojom pristupačnošću i razumljivošću djeluje kao kakav *vademecum* za zainteresirana čitatelja, ali je panoramskim pogledom i znanstvenom ozbiljnošću istodobno pravi *thesaurus* hrvatskoga glagoljskoga nasljeđa.